

ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ATHENS SCHOOL OF FINE ARTS
SCHOOL OF FINE ARTS
DEPARTMENT OF FINE ARTS

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
POSTGRADUATE STUDIES PROGRAM
VISUAL ARTS

Μεταπτυχιακή Εργασία
Postgraduate (Master) Thesis

ON SHAKY GROUND

Κωνσταντίνος Κωτσής / Konstantinos Kotsis
A.M. / R.N. : 1442/MET2023-085

Επιβλέπων Καθηγητής/Supervisor Professor
Ζάφος Ξαγοράρης / Zafos Xagoraris

Αθήνα, Οκτώβριος, 2025
Athens, October , 2025

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

«Δηλώνω ότι είμαι ο/η αποκλειστικός/η δημιουργός της πρωτότυπης εργασίας, νόμιμος/η κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της και ότι έχω το δικαίωμα, να παραχωρήσω τα δικαιώματα που αναφέρονται στην παρούσα άδεια.

Βεβαιώνω, ότι το σύνολο του τεκμηρίου που καταθέτω αποτελεί γνήσιο έργο παραχθέν από εμένα και δεν παραβιάζει τα δικαιώματα άλλου δημιουργού με οποιονδήποτε τρόπο.

Το τεκμήριο/α που καταθέτω είναι το τελικό εγκεκριμένο έργο από την εξεταστική επιτροπή, δεν προκύπτει από λογοκλοπή ή νοθευμένη έρευνα, δεν προσβάλει πνευματικά δικαιώματα άλλων δημιουργών και δεν παραβιάζει προσωπικά δεδομένα.

Ως κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της εργασίας αυτής, παραχωρώ στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών το μη-αποκλειστικό δικαίωμα δημοσίευσης και διάθεσης της ψηφιακής μορφής της εργασίας μου, εντός και εκτός του δικτύου, μέσω του Ιδρυματικού Αποθετηρίου «Art-IA», με την προϋπόθεση ότι διατίθεται με μία από τις άδειες που έχω επιλέξει κατά την αυτό-απόθεση. Η εν λόγω παραχώρηση δεν συγκρούεται με δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας τρίτων ή με παραχωρηθέντα ήδη από εμένα σε τρίτους σχετικά δικαιώματά μου. Η βιβλιοθήκη δεν ασκεί κανενός είδους επιμέλεια στο περιεχόμενο της εργασίας μου και αναλαμβάνω πλήρως την ευθύνη του περιεχομένου της.

Η έγκριση της παρούσας εργασίας δεν υποδηλώνει απαραίτητως την αποδοχή των απόψεων του/της συγγραφέα/ως από την Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών.

Ευχαριστίες - Αφιερώσεις

Ευχαριστώ την τριμελή επιτροπή για τη στήριξη και την καθοδήγηση καθώς και τα άτομα που γνώρισα στο μεταπτυχιακό και συμπορευτήκαμε αυτά τα δύο χρόνια.

10/10/2025

Κωνσταντίνος Κωτσής

Περίληψη

Η εργασία αφορμάται από τη συνθήκη της ανασφάλειας που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη αστική εμπειρία, εστιάζοντας στην Αθήνα ως μελέτη περίπτωσης. Αναδεικνύει το εργοτάξιο τόσο ως εμβληματική εικόνα του αδιάκοπου αστικού μετασχηματισμού όσο και ως σύγχρονο εργαλείο πειθάρχησης.

Μεθοδολογικά, συγκροτείται ένα ανάπτυγμα που συνδυάζει θεωρητική και ερευνητική προσέγγιση, αναφορές από τον κόσμο της τέχνης και βιωματική εμπειρία. Μέσα από την παρατήρηση και την προσωπική εμπλοκή του υποκειμένου με τον δημόσιο χώρο, αναλύεται η σχέση ανάμεσα στις χωροταξικές μεταβολές της πόλης, την αναδιάταξη των κοινωνικών συσχετισμών και τη μεταβολή της δημόσιας ζωής.

Κεντρικό άξονα της συλλογιστικής αποτελεί το εργοτάξιο, προσεγγιζόμενο ως μεταίχμιακός τόπος όπου κυριαρχούν η μεταβολή, η αστάθεια, ο αποκλεισμός και η ελεγχόμενη πρόσβαση. Έννοιες όπως οι περιφράξεις, η υφαρπαγή γης και η αργή βία αξιοποιούνται για να φωτίσουν τους μηχανισμούς μέσω των οποίων ο δημόσιος χώρος αποκόπτεται, εμπορευματοποιείται και επαναπροσδιορίζεται. Παράλληλα, η ανάλυση παραμένει στενά συνδεδεμένη με το προσωπικό βίωμα της πόλης, επιχειρώντας έναν διάλογο ανάμεσα στην υπαρξιακή αναζήτηση, τη θεωρία της αρχιτεκτονικής και το πολιτικό επίπεδο.

Η Αθήνα εξετάζεται ως «εργοτάξιο διαρκείας», ένας τόπος διαρκούς μετασχηματισμού όπου η ανοικοδόμηση συνυπάρχει με τη φθορά και το ερείπιο. Η μελέτη αναδεικνύει πως οι παρεμβάσεις «αναβάθμισης» του αστικού τοπίου - όπως στα Εξάρχεια ή στο Ελληνικό - λειτουργούν συχνά ως μέσα αναδιάρθρωσης της πόλης υπέρ της συσσώρευσης κεφαλαίου, αλλοιώνοντας τον κοινωνικό και συμβολικό της ιστό. Το εργοτάξιο δεν αποτελεί απλώς τεχνικό

μηχανισμό, αλλά ενεργό φορέα αναπαραγωγής της ανισότητας, κανονικοποιώντας το καθεστώς εξαίρεσης και καλλιεργώντας μια διάχυτη αίσθηση επισφάλειας.

Η εργασία συνδιαλέγεται με καλλιτεχνικές πρακτικές όπως εκείνη του Jesse Darling, που διερευνούν την αστάθεια και την ευαλωτότητα, τη σχέση κατεδάφισης και ανοικοδόμησης, και τις συνδέσεις μεταξύ κοινωνικού και φυσικού χώρου, προσωπικού και πολιτικού. Στο παράρτημα περιλαμβάνεται το συνοδευτικό κείμενο της εγκατάστασης ON SHAKY GROUND, που αποτέλεσε και την αφορμή για τη συγγραφή της εργασίας.

Συμπερασματικά, προτείνεται μια ανάγνωση της πόλης ως ζωντανού οργανισμού σε διαρκή μετάβαση, όπου κάθε ερείπιο εμπεριέχει το ενδεχόμενο ενός νέου ξεκινήματος. Παράλληλα τίθενται ερωτήματα προσβασιμότητας: ποια μορφή θα λάβει ο δημόσιος χώρος στο τέλος αυτής της διαδικασίας; Ποια σώματα θα έχουν εξασφαλίσει το δικαίωμα σε αυτόν και ποια θα κληθούν να το διεκδικήσουν εκ νέου;

Λέξεις Κλειδιά: Ανασφάλεια, Δημόσιος χώρος, Εργοτάξιο, Αστικός μετασχηματισμός, Αργή βία, Περιφράξεις, Αθήνα

ABSTRACT

This thesis examines the condition of insecurity that defines contemporary urban experience, using Athens as a case study. It explores how the construction site has become both an emblematic image of the city's perpetual transformation and a contemporary mechanism of spatial and social control.

Methodologically, the research is structured as a synthesis of theory, field observation, artistic references, and lived experience. Through the author's personal engagement with public space, it investigates the interplay between urban restructuring, the reconfiguration of social relations, and the transformation of public life.

The construction site serves as the central analytical framework, approached as a liminal zone where instability, exclusion, and restricted access prevail. Concepts such as enclosure, land appropriation, and slow violence are used to reveal how public space is fragmented, commodified, and redefined. At the same time, the analysis remains grounded in personal experience, maintaining a dialogue between existential inquiry, architectural theory, and political critique.

Athens is interpreted as a "permanent construction site," a space of ongoing transformation where renewal coexists with decay and ruin. The study argues that urban "maintenance" or "upgrading" projects—such as those in Exarchia or the Elliniko redevelopment—often function as instruments for the reorganization of the city in favor of capital accumulation, disrupting its social and symbolic fabric. The construction site, therefore, is not a neutral or purely technical mechanism but an active agent in reproducing inequality, normalizing the state of exception, and fostering a pervasive sense of precarity.

The thesis also engages with artistic practices such as those of Jesse Darling, whose work examines instability, vulnerability, and the fragile coexistence of construction

and collapse, connecting the social with the material, and the personal with the political. The appendix includes the accompanying text of the installation ON SHAKY GROUND, which served as the conceptual point of departure for this research.

Ultimately, the work proposes a reading of the city as a living organism in constant transition, where every ruin holds the potential for new beginnings. It concludes by raising questions about accessibility and spatial justice: what form will public space take after this process of transformation, and which bodies will have secured, or will need to reclaim, their right to it?

Keywords: Insecurity, Public space, Construction site, Urban transformation, Slow violence, Enclosures, Athens

Πίνακας Περιεχομένων

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ – ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ	III
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ	IV
ABSTRACT.....	VI
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	VIII
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1.1 ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΟΤΑΞΙΟ	10
1.2 ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΥΠΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΑΘΗΝΑ: ΕΡΓΟΤΑΞΙΟ ΔΙΑΡΚΕΙΑΣ	16
2.1 ΈΝΑ ΠΑΡΟΝ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΩΝ	16
2.2 ΕΡΓΟΤΑΞΙΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ	18
2.3 ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ	21
2.4 ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΛΑΝΑ ΑΠΟ ΕΡΓΟΤΑΞΙΑ	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΕΡΓΟΤΑΞΙΟ ΚΑΙ ΥΦΑΡΠΑΓΗ ΓΗΣ	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	29
4.1 ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ / ΕΙΚΟΝΕΣ	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ON SHAKY GROUND	34
5.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΈΡΓΟΥ	34
5.2 ΣΥΝΟΔΕΥΤΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ	34
5.3 ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	36
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	40

Εισαγωγή

Πώς μπορούμε να μιλήσουμε για τη συνθήκη ανασφάλειας που διαπερνά την καθημερινότητά μας σήμερα ; Και ακόμη περισσότερο, πώς μπορούμε να τη σχηματοποιήσουμε μέσα από τα εκφραστικά μας μέσα; Μέσα από το κείμενο θα προσπαθήσω να συγκεράσω το προσωπικό αίσθημα ανασφάλειας και αβεβαιότητας που με κατακλύζει όταν βρίσκομαι στο δημόσιο χώρο της Αθήνας, με την χωροταξική αναδιάρθρωση μιας πόλης που βρίσκεται συνεχώς υπό κατασκευή, αλλά και να σκιαγραφήσω ένα επισφαλές κοινωνικοπολιτικό σκηνικό.

Θα επιχειρήσω να αναδείξω ένα κομμάτι από τους πραγματικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τον αστικό χώρο της πρωτεύουσας της Ελλάδας σήμερα. Πιο συγκεκριμένα, με ενδιαφέρει να εξετάσω την αστάθεια που προκαλούν οι χωροταξικές μεταβολές στο δημόσιο χώρο της Αθήνας, σε συνάρτηση με την αναδιάταξη των κοινωνικών συσχετισμών και της δημόσιας ζωής. Στο πλαίσιο αυτό, εστιάζω στη διαδικασία περίφραξης, αποκοπής και υπαρπαγής μέρους του δημόσιου χώρου με σκοπό την εμπορική του εκμετάλλευση και τη συνεπακόλουθη «δημιουργική καταστροφή», δηλαδή την αλλοίωση του χαρακτήρα και της συμβολικής του αξίας.

Το εργοτάξιο, λειτουργεί ως νοηματικός άξονας του κειμένου καθώς καθίσταται η πιο εμβληματική εικόνα της μεταβολής, της αλλοίωσης, της αστάθειας και της καταστροφής που βρίσκεται σε εξέλιξη. Η φράση *ON SHAKY GROUND* έρχεται να αποδώσει σε πρώτη φάση λεκτικά αυτό το αίσθημα ανασφάλειας, υπονοώντας ταυτόχρονα τη μεταβολή και τη μετατόπιση¹ το αίσθημα του να κινείται η γη κάτω από τα πόδια σου. Τελικός στόχος είναι να αποδώσω έναν κόσμο που τα θεμέλια του όπως τον ξέραμε μοιάζουν να καταρρέουν, όπως σημειώνει η επιμελήτρια Andreja Hribernik στο εισαγωγικό κείμενο της έκθεσης *Unseen Futures to Come. Fall*¹

---

¹ Unseen Futures to Come. Fall, Kunsthaus Graz.

Ανασφάλεια και εργοτάξιο

Ανασφάλειά ` ένα αίσθημα που σήμερα, περισσότερο από ποτέ, τείνει να αναδειχθεί σε βασική παράμετρο της σύγχρονης ζωής. Η παρούσα συγκυρία χαρακτηρίζεται από πολεμικές συγκρούσεις, πολιτική αστάθεια, οικονομική και ενεργειακή αβεβαιότητα, αλλά και μια εν εξελίξει γενοκτονία². Σε αυτό το σκηνικό έρχονται να προστεθούν οι αντιμεταναστευτικές πολιτικές, η άνοδος της ακροδεξιάς σε ολόκληρο τον δυτικό κόσμο καθώς και η υποχώρηση προοδευτικών - ακόμη και δημοκρατικών - σταθερών.

Την ίδια στιγμή, τα αποτελέσματα της υπερεκμετάλλευσης του φυσικού περιβάλλοντος και των πόρων που αυτό μας παρέχει, γίνονται αισθητά με ένταση και ορμή. Η θέση των ζώων, των φυτών και των λοιπών ζωντανών οργανισμών σε αυτήν την εξίσωση παραμένει περιθωριακή. Οι δυσκολίες και ο αγώνας των οικοσυστημάτων για επιβίωση, αποσιωπάται ή υποτιμάται.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο πλανήτης περνά μια περίοδο αβεβαιότητας και ταραχής. Εκείνο που φαίνεται ωστόσο πρωτόγνωρο είναι η εγκαθίδρυση και παγίωση αυτής της συνθήκης, στην καθημερινότητα μας. Σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια αλληλουχία κρίσεων (polycrises) με επικαλυπτόμενες συνέπειες, αλλά και με μια αδιάκοπη κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Οι κοινωνικές και συλλογικές δομές υποχωρούν κάτω από το βάρος του ατομικισμού και της ατομικής ευθύνης. Το γενικευμένο αίσθημα απογοήτευσης έρχεται φυσικά να διαδεχθεί την απουσία οποιασδήποτε προοπτικής για το μέλλον. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, καλούμαστε να βιώσουμε την πραγματικότητα με το σώμα, το νου και τον ψυχισμό μας να βρίσκονται ήδη στα όρια της εξάντλησης.

---

² Κοκόσης Μπάμπης , *Διεθνής Ένωση Μελετητών Γενοκτονίας: Το Ισραήλ διαπράττει γενοκτονία στη Γάζα*, ERT NEWS, 01/09/25

Το άρθρο αναφέρει πως “ο κορυφαίος παγκοσμίως σύλλογος μελετητών γενοκτονιών, η Διεθνής Ένωση Μελετητών Γενοκτονιών (IGS) υιοθέτησε ψήφισμα στο οποίο αναφέρει ότι πληρούνται τα νομικά κριτήρια που στοιχειοθετούν ότι το Ισραήλ διαπράττει γενοκτονία στη Λωρίδα της Γάζας, ανακοίνωσε σήμερα η πρόεδρός της, Μέλανι Ο’Μπράιεν.”

Στην Ελλάδα, η παρατεταμένη οικονομική κρίση και οι διαδοχικές πολιτικές λιτότητας έχουν αφήσει βαθύ αποτύπωμα στις κοινωνικές δομές, στην καθημερινότητα καθώς και στις βασικές υποδομές της χώρας³. Η σταδιακή υποβάθμιση ή ακόμη και εγκατάλειψη κρίσιμων τομέων, όπως οι δημόσιες συγκοινωνίες ή οι εκπαιδευτικές και υγειονομικές δομές, εντείνει το εμπειρωμένο αίσθημα ανασφάλειας. Τα εμπόδια στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, δυσχεραίνουν την καθημερινότητα και τροφοδοτούν την αβεβαιότητα και την έλλειψη εμπιστοσύνης προς το κεντρικό κράτος.

Στο πλαίσιο τόσο της παγκόσμιας όσο και τοπικής επισφάλειας, η καθημερινή εμπειρία της πόλης αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα. Ο αστικός δημόσιος χώρος, ως το σημείο που διασταυρώνεται το συλλογικό με το ατομικό βίωμα, αναδεικνύεται σε κεντρικό τόπο κατανόησης και απεικόνισης της αστάθειας. Ειδικότερα η Αθήνα, συνιστά ένα ξεχωριστό πεδίο παρατήρησης, τόσο εξαιτίας των έντονων μεταβολών που συντελούνται σήμερα στο αστικό της περιβάλλον όσο και λόγω των συνεχών και απότομων αλλαγών που έχουν σημαδέψει την κοινωνική της ζωή την τελευταία δεκαπενταετία. Από τα κλειστά καταστήματα και τα εγκαταλελειμμένα ξενοδοχεία στο κέντρο της πόλης τη δεκαετία του 2010, περνάμε τα τελευταία τρία χρόνια σε μια περίοδο υψηλού επενδυτικού ενδιαφέροντος και έντονης κατασκευαστικής δραστηριότητας. Παράλληλα, τα εργαλεία και οι συνθήκες για τη μελέτη και την καταγραφή των διεργασιών που λαμβάνουν χώρα στην Αθήνα, είναι αρκετά ώριμα αφού αντλούν από την εμπειρία άλλων περιοχών που έχουν ήδη υποστεί εξευγενισμό και τουριστικοποίηση, βιώνουν τη στεγαστική κρίση κ.ο.κ.

Οι διεργασίες που λαμβάνουν χώρα αυτή τη στιγμή στην Αθήνα αφορούν σε μια διαδικασία σταδιακού σβησίματος της συλλογικής της μνήμης και μια αθέατη αναδιαμόρφωση της ταυτότητας της πόλης. Πρόκειται για μια προσπάθεια επαναπλαισίωσης της δημόσιας ζωής προς όφελος κυρίως

---

³ Στην εκπομπή «Update» του EPTNews, στις 26/2/2025. Ο πρόεδρος της Ένωσης Ηλεκτρονικών Μηχανικών Ασφάλειας Εναέριας Κυκλοφορίας της Υπηρεσίας Πολιτικής Αεροπορίας, Κωνσταντίνος Κανδεράκης ανέφερε πως “όλα τα ραντάρ έπρεπε να έχουν αλλάξει από τις αρχές της δεκαετίας του 2010” και συνέχισε σημειώνοντας πως στον κλάδο των ηλεκτρονικών μηχανικών ασφάλειας εναέριας κυκλοφορίας έχουν γίνει απειροελάχιστες προσλήψεις εδώ και σχεδόν 15 χρόνια, με αποτέλεσμα το καλοκαίρι οι εργαζόμενοι να χρειάζεται να δουλεύουν 24 ώρες το 24ωρο.

οικονομικών συμφερόντων, που οδηγεί σε μια απο-τοπικοποίηση σχεδιασμένη να διασφαλίζει την αδιατάρακτη εμπειρία του επισκέπτη-τουρίστα.

Αυτές οι διεργασίες έχουν τον χαρακτήρα της αργής βίας: αναπτύσσονται σταδιακά, σε βάθος χρόνου, και παραμένουν συχνά αόρατες για τους περισσότερους. Παρά τη δυσκολία εντοπισμού του «θύτη» και την μη απτή τους μορφή, οι συνέπειες γίνονται καθημερινά αισθητές. Η ανασφάλεια που δημιουργούν μεταφέρεται στο σώμα και στην κίνηση μας στον δημόσιο χώρο· τη βιώνουμε μέσα από τις παρεμβάσεις στο γνώριμο περιβάλλον μας, στις διαδρομές μας, στο βλέμμα και στην καθημερινή αλληλεπίδραση με την πόλη.

Το εργοτάξιο, ως υλική και συμβολική εκδοχή της διαρκούς αναδιαμόρφωσης, οπτικοποιεί με τον καλύτερο τρόπο τη ρευστότητα, τη μεταβολή, και τελικά τον κίνδυνο την αστάθεια και την αβεβαιότητα. Το εργοτάξιο είναι μια παρέμβαση που εμφανίζεται ξαφνικά και αλλοιώνει απότομα αυτό που μέχρι χθες είχε μια οικεία σε εμάς μορφή. Ο χώρος των εργασιών συνήθως περιφράσσεται και αποκόπτεται από την ελεύθερη πρόσβαση. Το εργοτάξιο πληγώνει την “επιδερμίδα” της πόλης, αλλά πολύ περισσότερο διαπερνά τον κοινωνικό της ιστό.

Την ίδια στιγμή το “υπό κατασκευή” ταυτίζεται με το νεωτερικό πνεύμα: γίνεται εικόνα μιας κοινωνίας σε συνεχή μετασχηματισμό, όπου η δημιουργία συνυπάρχει με τη βαναυσότητα και την καταστροφή. Όπως σημειώνεται στην κοινωνιολογική σκέψη, η αναστοχαστικότητα, η αμφιβολία και η αμφισβήτηση βρίσκονται στον πυρήνα της υπαρξιακής αβεβαιότητας της νεωτερικότητας⁴. Επιπλέον, η συστημική αβεβαιότητα και ανασφάλεια πραγματώνονται στην εμφάνιση του εργοταξίου. Το εργοτάξιο αποκαλύπτει το υπογάστριο της πόλης και μας φέρνει αντιμέτωπους με την υλική πραγματικότητα του κόσμου μας και τη συχνά σαθρή του υπόσταση, λειτουργώντας ως υπενθύμιση της ευθραυστότητας. Στο εργοτάξιο τελικά συμπυκνώνεται το βίωμα της

---

⁴ Μαραγκουδάκης, Μ. (2022). *Κοινωνιολογία της νεωτερικότητας* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-73>

ανασφάλειας, όπως αυτό εκφράζεται στην καθημερινότητα του δημόσιου χώρου.

Την ακατάστατη και χλώδη πραγματικότητα της ζωής επιχειρεί να φανερώσει ο Jesse Darling μέσα από τη δουλειά του. Για το *Turner Prize* το 2023 ([εικόνα 1](#)), Darling έκανε χρήση καθημερινών υλικών και αντικειμένων όπως ταινίες σήμανσης, αγκαθωτούς φράχτες, κιγκλιδώματα κουρτίνες ή φακέλους γραφείου για να εκθέσει τη βαθύτερη ευθραυστότητα του κόσμου. Τα ίδια αντικείμενα που συχνά χρησιμοποιούνται για τον περιορισμό και την πειθάρχηση των σωμάτων, αποκτούν στο έργο του μια απροσδόκητη υπόσταση, σαν να αποκτούν δική τους ζωή, αμφισβητώντας έτσι τον ρόλο που τους έχει αποδοθεί. Το οικείο μετατρέπεται σε παράδοξο, το προστατευτικό σε απειλητικό, και το σταθερό σε εύθραυστο.

Με την εγκατάσταση Enclosures στο Camden Art Centre ([εικόνα 2](#)) φανέρωσε ακόμη πιο καθαρά αυτή τη συλλογιστική, στηλιτεύοντας - όπως ο ίδιος δήλωσε - στη «βία που κρύβεται στην ιδιωτικοποίηση κυριολεκτικά των πάντων στη Μεγάλη Βρετανία». Όπως φαίνεται μέσα από τις συνεντεύξεις του ο Darling απολαμβάνει να αποκαλύπτει την αδυναμία των θεσμών, των υλικών και των χώρων να διατηρήσουν την επίπλαστη σταθερότητά τους.

Πραγματικότητα υπό κατασκευή

Το ενδιαφέρον μου για τους εργοταξιακούς χώρους συνδέεται πρωτίστως με την καθημερινότητα. Γεννιέται από μια κοινότυπη, σχεδόν αυτονόητη παρατήρηση: την παρουσία και την επίδραση που ασκεί η εκτέλεση έργων υποδομής στα αστικά περιβάλλοντα. Αν και ανάγεται αρκετά χρόνια πίσω, αυτό το ενδιαφέρον επανενεργοποιείται δυναμικά τα τελευταία χρόνια, καθώς η εντατικοποίηση των εργασιών στην Αθήνα αναδιαμορφώνει όχι μόνο τον δημόσιο χώρο, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτός βιώνεται. Ακόμη και όταν οι εργασίες εκτελούνται στον ιδιωτικό χώρο, η επίδρασή τους παραμένει διάχυτη σε συλλογικό επίπεδο, δημιουργώντας ένα υπόστρωμα αλλαγών που

επηρεάζει, τόσο συμβολικά όσο και πρακτικά, την καθημερινή εμπειρία της πόλης.

Η πολλαπλότητα και η πολυπλοκότητα των λειτουργιών που φιλοξενεί το αστικό περιβάλλον δημιουργεί την ανάγκη για συνεχή συντήρηση, ενίσχυση και εξάπλωση σύνθετων και συχνά περίπλοκων υποδομών. Αντίστοιχη ανάγκη συντήρησης, ανανέωσης και ανάπτυξης παρουσιάζει και το κτιριακό απόθεμα της πόλης. Οι εργασίες που επιβάλλονται για αυτούς τους σκοπούς αφήνουν ένα έντονο αποτύπωμα στον ελεύθερο, κοινόχρηστο χώρο. Το αποτύπωμα αυτό μπορεί κάποιες φορές να είναι παροδικό συνήθως όμως είναι μη αναστρέψιμο. Ο δημόσιος χώρος μετατρέπεται σε έναν ενδιάμεσο τόπο, ένα τοπίο που μεταβάλλεται διαρκώς από εξωγενής δυνάμεις.

Οι εργασίες μπορεί να ποικίλουν σε μορφή και κλίμακα: από απλές επιδιορθώσεις του οδοστρώματος ή των πεζοδρομίων που δεν απαιτούν σκάψιμο και βαριά μηχανήματα, έως το πολυσύνθετο έργο κατασκευής ενός σταθμού ή μιας νέας γραμμής μετρό. Ανεξάρτητα από το μέγεθος, σε όλες τις εργασίες είναι δυνατό να εντοπίσουμε τα πιο κάτω χαρακτηριστικά στοιχεία, είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό:

- η οριοθέτηση και περίφραξη του εργοταξίου με πιο συνήθη υλικά το συρματόπλεγμα, τις λαμαρίνες ή τις ταινίες σήμανσης / απαγόρευσης,
- η σήμανση που χρησιμοποιείται για να προειδοποιήσει για τους κινδύνους
- η απόθεση και συσσώρευση μπάζων και απορριφθέντων υλικών, συνήθως σε κάδους που καταλαμβάνουν τον δημόσιο χώρο,
- τα σκάμματα και τα ορύγματα που αναπτύσσονται αρνητικά στον κατακόρυφο άξονα,
- η συσσώρευση οργανικών υλών, όπως χώμα και χαλίκι σε λοφίσκους

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις παρατηρείται μια διπλή χωρική οργάνωση: καθ' ύψος και κατά πλάτος. Η κάθετη ανάπτυξη (erection) παραπέμπει στην εξουσία, την επιβολή και τον αποκλεισμό, ενώ η οριζόντια ανάπτυξη συνδέεται με την κατάληψη και τον εκτοπισμό. Το εργοτάξιο έτσι μοιάζει με σκηνή όπου η

πόλη αποκαλύπτει τα «σωθικά» της: τον σκελετό, τις υποδομές και την κρυμμένη μηχανική της.

Το ενδιαφέρον της και τη σαγήνη που της ασκούν οι εργοταξιακοί χώροι είναι το πρώτο πράγμα που παρατηρεί κάποιος στο σύνολο της δουλειάς της Lara Almarcegui ([εικόνα 3](#) & [εικόνα 4](#)). Η επιβλητική ανάπτυξη κυρίως στον κατακόρυφο άξονα είναι αυτό που εντυπωσιάζει τον θεατή. Το έργο της Almarcegui εντοπίζεται στο όριο ανάμεσα στην αστική ανανέωση και την αστική φθορά, τη διαδικασία μετασχηματισμού και σε αυτό που τείνει να διαφεύγει της γενικής προσοχής. Η δουλειά της καταφέρνει να καταγράψει το αστικό τοπίο μετασχηματίζεται συνεχώς μέσα τις κατεδαφίσεις, εκσκαφές, οικοδομικά υλικά και σύγχρονα ερείπια.

Επιστρέφοντας στη θεωρία και ανατρέχοντας στη μαρξιστική σκέψη συναντάμε την έννοια της δεύτερης φύσης που περιγράφει τη διαδικασία μέσα από την οποία η ανθρώπινη δραστηριότητα υπερκαλύπτει και αναμορφώνει την πρωτογενή φύση· δημιουργεί πάνω της έναν «φλοιό» από τεχνητές δομές, κατασκευές και υλικά ίχνη. Πρόκειται για το δομημένο περιβάλλον, ένα σύνολο υποδομών, κατασκευών και τεχνητών τοπίων που διαμορφώνουν μια νέα, ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένη φύση.

Η δεύτερη φύση είναι μια βίαιη πράξη της ανθρώπινης δραστηριότητας. Μια ανάλογη οπτική παρουσιάζει και ο Georg Simmel μιλώντας για το ερείπιο. Για τον Simmel, η αρχιτεκτονική μορφή είναι ήδη προϊόν μιας βίαιης πράξης: το πνεύμα επιβάλλεται στην ύλη, αναγκάζοντάς την να πάρει μια μορφή που δεν της ανήκει.

Τη στιγμή που η φθορά καταστρέφει την ενότητα της μορφής, η φύση και το πνεύμα χωρίζονται εκ νέου και αποκαλύπτουν την προαιώνια εχθρότητά τους – σαν να ήταν η καλλιτεχνική διαμόρφωση απλώς μια πράξη βίας του πνεύματος, στην οποία η πέτρα υποτάχθηκε απρόθυμα (μετάφραση δική μου).⁵

---

⁵ Simmel, Georg. "Two Essays." The Hudson Review 11, no. 3 (1958)

Η έννοια της δεύτερης φύσης γίνεται ιδιαίτερη απτή μέσα από το έργο *Grande Cretto di Gibellina* (1984 – 2015) του Alberto Burri ([εικόνα 5](#)). Εκεί, τα ερείπια της σεισμόπληκτης πόλης στη Σικελία επικαλύπτονται από ένα στρώμα λευκού τσιμέντου ύψους 160 εκατοστών, το οποίο ακολουθεί τα οικοδομικά τετράγωνα της παλαιάς χάραξης, αφήνοντας ελεύθερους μόνο τους δρόμους της κατεστραμμένης πόλης. Σχηματικά, η στέρεη κρούστα του λευκού τσιμέντου που κατασκευάζει το ανθρώπινο χέρι καλύπτει την πρώτη φύση - τη γη, το τοπίο ή τη μνήμη. Στην περίπτωση της αστικής πραγματικότητας, τα εργοτάξια διαρρηγνύουν τον συμπαγή φλοιό της πόλης ανοίγοντας ένα κατώφλι προς το πρωτογενές του φυσικού κόσμου.

Αθήνα: Εργοτάξιο διαρκείας

Ένα παρόν κατεδαφίσεων

Στην περίπτωση της Αθήνας, ενδεικτική των διεργασιών που λαμβάνουν χώρα στην πόλη είναι η ραγδαία αύξηση των κατεδαφίσεων παλαιότερων κτισμάτων σε όλο το λεκανοπέδιο, κυρίως μονοκατοικιών, με σκοπό την ανέγερση νέων πολυώροφων κτιρίων. Σύμφωνα με έρευνα του δημοσιογράφου της Καθημερινής Γιώργου Λιάλιου, ο αριθμός των μονοκατοικιών που κατεδαφίζονται διπλασιάστηκε μέσα σε μόλις έξι χρόνια, από το 2019 έως το 2024⁶. Μάλιστα, η ανάλυση των οικοδομικών αδειών που αναρτώνται στη «Διαύγεια» του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας κατέδειξε ότι μόνο το 2024 εκδόθηκαν 1.217 άδειες ολικής κατεδάφισης σπιτιών. Από αυτές, οι 792 αφορούσαν ισόγειες κατοικίες, οι 348 διώροφα κτίρια, οι 66 τριώροφα, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις περιλαμβάνονται αποθήκες, καταστήματα ή κτίρια που δεν αναφέρονται με σαφήνεια. Οι μεταβολές όμως δεν περιορίζονται μόνο στα κτίρια. Σε 30 από τις άδειες κατεδάφισης

---

⁶ Γιώργος Λιάλιος, “ΠΩΣ ΑΛΛΑΖΕΙ ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ , Ο διαρκής θάνατος της μονοκατοικίας.”, Καθημερινή, 28 Ιανουαρίου 2025,

προβλέπεται και η κοπή 139 δέντρων, με τρεις μάλιστα περιπτώσεις να αφορούν από 13 δέντρα η καθεμία.

Το ζήτημα της αύξησης του αριθμού των κατεδαφίσεων και το σταδιακό θάνατο της μονοκατοικίας φωτίζει και η εκπομπή Φάσμα της EPT⁷. Ήδη στην εισαγωγή της εκπομπής σημειώνεται πως “η εμπορευματοποίηση της κατοικίας οδηγεί στη μεταμόρφωση του οικιστικού περιβάλλοντος και στη σταδιακή εξαφάνιση του παλιού ίχνους της πόλης”. Η δημοσιογράφος Ελβίρα Κρίθαρη τονίζει τις δυσκολίες που παρουσιάζει η Αθήνα στο να «περπατηθεί» και να βιωθεί ισότιμα από όλους, ενώ θέτει το κρίσιμο ερώτημα: “Πώς αλλάζει η πόλη και, κατ’ επέκταση, η ζωή μας μέσα από συνεχείς κατεδαφίσεις και ανεγέρσεις;”

Στην ίδια εκπομπή, η αρχαιολόγος και συντονίστρια της Monumenta, Ειρήνη Γρατσία, προειδοποιεί για τον κίνδυνο απώλειας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, καθώς οι κατεδαφίσεις αλλοιώνουν την ταυτότητα της πόλης. Τόσο η ίδια όσο και ο Λιάλιος αναδεικνύουν και τη περιβαλλοντική διάσταση του ζητήματος, καθώς μαζί με τα σπίτια χάνονται και οι κήποι τους, επιτείνοντας την απώλεια του ήδη περιορισμένου πρασίνου της Αθήνας.

Ο Λιάλιος, σε άλλο σημείο της εκπομπής, σημειώνει πως οι κατεδαφίσεις συνεπάγονται σε πολλές περιπτώσεις το τέλος μιας εποχής ή ακόμα και το σβήσιμο του ίχνους των ανθρώπων από την πόλη. Η Γρατσία συμπληρώνει πως «τα σπίτια είναι οι άνθρωποι. Τα σπίτια είναι η μνήμη της πόλης. Τα σπίτια είναι που μιλούν και λένε την ιστορία». Αυτό που μπορεί να συμπαρασύρει η κατασκευή νέων κτιρίων στη θέση των παλιών δεν είναι απλώς η απώλεια αρχιτεκτονικών ιχνών, αλλά μια βαθιά μεταβολή στην ανθρωπογεωγραφία ολόκληρων περιοχών. Η αλλαγή των κατοικιών οδηγεί σταδιακά σε αλλαγή των ίδιων των κοινοτήτων που τις κατοικούσαν.

Παράλληλα, ένα άλλο διακύβευμα είναι ο εκτοπισμός κοινωνικών ομάδων. Η αύξηση της αξίας της γης και των ενοικίων, σε συνδυασμό με την εμπορευματοποίηση της κατοικίας, μετατρέπει τον αστικό χώρο σε προνόμιο

---

⁷ Φάσμα: Η Πολεοδομική Εξέλιξη της Αθήνας, ERTFLIX, 7 Απριλίου 2025

όσων έχουν την οικονομική δυνατότητα να τον διεκδικήσουν. Οικογένειες χαμηλότερου εισοδήματος, ηλικιωμένοι, μετανάστες και φοιτητές βρίσκονται συχνά αντιμέτωποι με την αδυναμία να συνεχίσουν να ζουν στις γειτονιές τους. Έτσι, η σταδιακή αντικατάσταση των παλιών σπιτιών δεν αφορά μόνο την υλική όψη της πόλης αλλά και τη διάρρηξη των κοινωνικών δεσμών που είχαν διαμορφωθεί γύρω από αυτά, εντείνοντας το αίσθημα επισφάλειας και απώλειας.

Η σημασία και οι ριζικές μεταβολές που επιτελούνται στο σώμα της πόλης έχουν απασχολήσει τα τελευταία χρόνια πολλές ερευνητικές ομάδες και συλλογικά εγχειρήματα. Το *Solomon*, μέσα από το διαδραστικό πρότζεκτ *Demolition Atlas*, επιχειρεί να καταγράψει και να τεκμηριώσει τις κατεδαφίσεις κτιρίων που αλλάζουν το τοπίο της Αθήνας και άλλων πόλεων, φέρνοντας στο φως ένα αποτύπωμα απώλειας και μετασχηματισμού. Στον ίδιο άξονα, η ομάδα της *MONUMENTA* από το 2006, αναπτύσσει δράσεις για την προστασία μνημείων, ιστορικών κτιρίων και τοπίων, επιμένοντας στη σύνδεση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς με τη συλλογική μνήμη. Την ίδια στιγμή, το *ETERON*, παρουσιάζει μια σειρά από σχετικά project όπως το *Mind the Roof* και το *Η στεγαστική επισφάλεια σήμερα* Με άρθρα όπως το *Οι Ανακαινίσεις ως μονοπάτι προς την Αλλαγή* και *Η πόλη ως πεδίο διαπραγμάτευσης. Κέντρο και γειτονιές, δημόσιος και ιδιωτικός χώρος*, εξετάζει πώς οι παρεμβάσεις στον κτιριακό ιστό της χώρας επανακαθορίζουν το πεδίο της κατοικίας και ανοίγουν νέα ερωτήματα για το μέλλον της.

Εργοτάξιο και δημόσιος χώρος

Δεν είναι ασφαλώς μόνο οι εργασίες που σχετίζονται με ζητήματα κατοίκησης που ταλανίζουν τον δημόσιο, ελεύθερο χώρο της Αθήνας. Οι μπουλντόζες παραμένουν με αναμμένες τις μηχανές σε αρκετά σημεία της πόλης. Αν ξεφυλλίσουμε τα πρωτοσέλιδα των τελευταίων ετών γίνεται φανερό ότι η Αθήνα ζει σε ένα καθεστώς συνεχόμενων παρεμβάσεων. Εξαγγελίες για αναπλάσεις, επενδύσεις και έργα υποδομής που υπόσχονται βελτίωση της

καθημερινότητας καταλήγουν συχνά σε καθυστερήσεις, παρατεταμένες δυσλειτουργίες και έλλειψη ουσιαστικής μέριμνας για τον πολίτη.

Η καθίζηση στο πάρκινγκ δίπλα στον σταθμό του Ταύρου το 2018 ανέδειξε το ζήτημα του εγκιβωτισμένου Ιλισσού και τις συνέπειες από την ελλιπή συντήρηση του φρέατος. Στο ίδιο υπόβαθρο εντάσσονται και τα προβλήματα στατικότητας στη Βασιλίσσης Όλγας, που οδήγησαν σε παλινωδίες σχετικά με τη λειτουργία της οδικής αρτηρίας και τη σύνδεση του τραμ με το Σύνταγμα. Το αποτέλεσμα ήταν επιβάρυνση της κυκλοφορίας και η διάνοιξη ενός αρχαιολογικού σκάμματος που προέκυψε από την “ανάπλαση” του δρόμου.

Ο Μεγάλος Περίπατος υπήρξε η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση προσωρινότητας με χρήση ευτελών υλικών και αποσπασματικές παρεμβάσεις χωρίς ενιαίο και μακροπρόθεσμο σχεδιασμό. Μετά την παραδοχή της αποτυχίας του έργου, η ταλαιπωρία συνεχίστηκε με την ανάπλαση της Πανεπιστημίου, που ενέτεινε την αίσθηση μιας πόλης-εργοταξίου, χωρίς σαφές και μακροπρόθεσμο όραμα.

Από έλλειψη συντήρησης πασχουν και τα πεπαλαιωμένα δίκτυα όπως αυτό της ΕΥΔΑΠ, οι βλάβες του οποίου⁸ παίρνουν τη μορφή χιονοστιβάδας το τελευταίο διάστημα με σημαντική απώλεια εκατοντάδων κυβικών νερού. Την ίδια στιγμή, εργασίες σε δίκτυα κοινής ωφέλειας προξενούν απρόβλεπτες συνέπειες. Στην οδό Ερεχθείου στο Κουκάκι, για παράδειγμα, έργα φυσικού αερίου αποκάλυψαν αρχαιότητες, δείχνοντας πώς τα διαφορετικά στρώματα στο φλοιό του δομημένου περιβάλλοντος αλληλεπιδρούν με το παρόν.

Το Ελληνικό, έργο-ορόσημο για την αναπτυξιακή πολιτική των τελευταίων ετών, συγκεντρώνει χαρακτηριστικά που αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα των εργοταξίων στην Αθήνα. Η εκτεταμένη εργοταξιακή δραστηριότητα προκαλεί σοβαρή όχληση στους όμορους δήμους, ενώ καταγράφονται επιβαρύνσεις στο περιβάλλον, όπως η ρύπανση των υπογείων υδάτων, παρά τις δεσμεύσεις για απορρύπανση, και ταυτόχρονα επανέρχονται ζητήματα

---

⁸ Άρης Χατζηγεωργίου, «Ξεχείλισε το ποτήρι της αδιαφορίας της ΕΥΔΑΠ», Εφημερίδα των Συντακτών, 17.09.2025. Στο άρθρο σημειώνεται χαρακτηριστικά: «Άγνωστο τι θα γίνει με τις βλάβες που καθημερινά συμβαίνουν στο πεπαλαιωμένο δίκτυο της ΕΥΔΑΠ, οδηγώντας σε απώλεια χιλιάδων κυβικών καθαρού νερού ή διαρροές από το δίκτυο της αποχέτευσης».

εργατικής ασφάλειας. Ταυτόχρονα αξιοσημείωτη είναι η ανάγκη κατασκευής νέου αγωγού για την κάλυψη της υδροδότησης της μελλοντικής «περικόλειστης» ιδιωτικής πόλης⁹. Ο αγωγός θα συνδέει το Ελληνικό απευθείας με το διυλιστήριο της ΕΥΔΑΠ στο Γαλάτσι. Για το λόγο αυτό πρόκειται να γίνουν εκτεταμένες τομές στον αστικό ιστό και μάλιστα σε ήδη επιβαρυνμένες περιοχές όπως η Κυψέλη που σηκώνει το βάρος της κατασκευής δύο σταθμών μετρό. Έτσι η συζήτηση για την ιδιωτικοποίηση του δημόσιου χώρου στη βάση μιας της δημιουργίας μιας *gated* γειτονιάς διαπλέκεται με τη λειψυδρία και άλλα κρίσιμα ζητήματα της καθημερινότητας.

Στην ίδια κατεύθυνση, η Γραμμή 4 του μετρό αποκαλύπτει τις αντιφάσεις των μεγάλων έργων υποδομής. Οι καθυστερήσεις ξεπερνούν ήδη τα δύο χρόνια, ενώ η λανθασμένη διάνοιξη σήραγγας στην Κατεχάκη έθεσε σε κίνδυνο κρίσιμες υποδομές. Οι εργοταξιακές ζώνες συχνά καταλαμβάνουν εκτεταμένους δημόσιους χώρους, ενώ έχει καταγγελθεί η αλόγιστη κοπή δέντρων. Ο σταθμός Εξάρχεια αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση: η πλατεία περικλείστηκε με λαμαρίνες και παρέμεινε για χρόνια υπό αστυνομική φρούρηση, περιορίζοντας την καθημερινή ζωή των κατοίκων, μέχρι που ένας συντονισμένος δικαστικός αγώνας οδήγησε στη σμίκρυνση του εργοταξίου.

Οι πρακτικές αυτές, ωστόσο, δεν είναι αποκλειστικότητα της Αθήνας. Αντίστοιχα φαινόμενα εμφανίζονται και σε άλλες πόλεις. Στη Μαδρίτη, το 2023, οι κάτοικοι της γειτονιάς Comillas κινητοποιήθηκαν για να αποτρέψουν την κοπή δέντρων στο πάρκο της περιοχής τους, όπου προβλεπόταν η κατασκευή νέων σταθμών μετρό. Η διαχείριση του δημόσιου χώρου ακολουθεί συχνά επαναλαμβανόμενα μοτίβα σε διαφορετικά σημεία του πλανήτη, προσδίδοντας στην αστική εμπειρία έναν διατοπικό χαρακτήρα αστάθειας, αποσπασματικότητας και διαρκούς μετάβασης.

---

⁹ Αλέξανδρος Ζέρβας, «Προς μια “κλειστή” – ιδιωτική πόλη στο Ελληνικό: Τα “θαύμα” της επένδυσης, το “χαμένο” Δημόσιο και οι αποκλεισμένοι πολίτες», TVXS, 18 Μαρτίου 2021.

Χρονολόγιο

Στη συνέχεια ακολουθεί ένα συνοπτικό χρονολόγιο που περιλαμβάνει τις κύριες φάσεις στην εξέλιξη της πόλης της Αθήνας. Το χρονολόγιο εστιάζει στις μεταβολές του αστικού και κοινωνικού ιστού της πρωτεύουσας και επιχειρεί να αναδείξει την όψη της πόλης ως ενός διαρκούς εργοταξίου.

Η Αθήνα, μια πόλη δέκα χιλιάδων κατοίκων, ανακηρύσσεται το **1834** πρωτεύουσα του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους. Το πολεοδομικό σχέδιο των Κλεάνθη και Σάουμπερτ προβλέπει εκτεταμένες απαλλοτριώσεις για διάνοιξη νέων οδών και ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων. με τροποποιήσεις θα εφαρμοστεί το πιο μετριοπαθές σχέδιο του Κλέντσε, η πόλη μπαίνει σε μια περίοδο οικοδόμησης, με έργα βασικής υποδομής και διαρκείς επεμβάσεις στον ιστό της. Από τη στιγμή εκείνη η πρωτεύουσα γίνεται το επίκεντρο ενός νέου κράτους, συγκεντρώνοντας πληθυσμούς από πολλές περιοχές.

Στα τέλη του **19ου αιώνα** η πόλη βρίσκεται σε μια διαδικασία συνεχούς διόγκωσης. Η πληθυσμιακή αύξηση είναι σημαντική και έτσι νέες συνοικίες δημιουργούνται με μικρές κατοικίες και κήπους να τις πλαισιώνουν ενώ ο νεοκλασικισμός δίνει τον τόνο στην αρχιτεκτονική. Η Γρατσία στο Φάσμα σημειώνει πως η εικόνα της πόλης εκείνη την εποχή θυμίζει απέραντο εργοτάξιο.¹⁰

Στη δεκαετία του **1920** και του **1930** η πολυκατοικία έχει ήδη κάνει την εμφάνιση της με αστικές οικοδομές σε μεγάλα οικόπεδα απομακρυσμένα από τα όρια της παλιάς πόλης.

Οικογένειες ομογενών, κυρίως από την Αίγυπτο και την Κωνσταντινούπολη, επενδύουν στην απόκτηση κατοικίας στη νέα πρωτεύουσα. Η Μικρασιατική Καταστροφή και ο ερχομός των προσφύγων αλλάζει ριζικά τον χάρτη της πόλης με διπλασιασμό του πληθυσμού της. Πρόχειροι συνοικισμοί και καταυλισμοί με εφήμερες κατασκευές δίνουν σταδιακά τη θέση τους, μέσα στις

---

¹⁰ Βλ. 7

δεκαετίες, σε οργανωμένα συγκροτήματα κοινωνικών κατοικιών. Την ίδια περίοδο παρουσιάζεται και η αντιπαροχή, μια πρακτική ανταλλακτικής οικονομίας μεταξύ μικροϊδιοκτητών και εργολάβων που παρακάμπτει το χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Η δεκαετία του **1940** αφήνει βαθιά σημάδια. Ο πόλεμος, η κατοχή καταστρέφουν πολλές γειτονιές. Ύστερα οι μάχες των Δεκεμβριανών αφήνουν ορατές πληγές στις προσόψεις των κτιρίων του κέντρου. Οι πολυκατοικίες ξεχωρίζουν λόγω όγκου ανάμεσα στα πιο χαμηλά οικήματα και χρησιμοποιούνται ακόμη και ως οχυρά. Ο Εμφύλιος εντείνει την αστικοποίηση, με μεγάλες μάζες πληθυσμού να εγκαταλείπουν την ύπαιθρο για την πρωτεύουσα.

Στη μεταπολεμική περίοδο του **1950** και του **1960** η Αθήνα ανασυγκροτείται ραγδαία. Ο πληθυσμός πλέον φτάνει το ένα εκατομμύριο καθώς καταυθάνουν νέοι κάτοικοι από όλα τα μέρη της Ελλάδας. Η ύπαιθρος έχει καταστραφεί και αφεθεί χωρίς υποδομές και έτσι η Αθήνα καταλήγει να συγκεντρώνει χαρακτηριστικά πολλών άλλων περιοχών. Η περίοδος αυτή της ακραίας αστικοποίησης χαρακτηρίζεται από δύο κυρίαρχες τάσεις. Από τη μια έχουμε την αντιπαροχή που καθιερώνεται ως κυρίαρχος μηχανισμός παραγωγής κατοικίας και από την άλλη «τη μαζική αυθαίρετη οικοπεδοποίηση και δόμηση στις παρυφές της πόλης»¹¹. Παράλληλα κορυφώνεται η σύγκρουση προσφύγων και κράτους σχετικά με το δικαίωμα των πρώτων στην αυτοστέγαση.

Τη δεκαετία του **1970** η τάση αυτή συνεχίζεται και επιτείνεται από τη δικτατορία. Ο στόχος είναι η κάθετη ανάπτυξη της πόλης. Ο Πύργος Αθηνών ανεγείρεται ως σύμβολο της νέας εποχής και η πόλη αποκτά «τρίτη διάσταση». Το αποτέλεσμα είναι μια απέραντη θάλασσα από πολυκατοικίες σχεδόν ίδιων χαρακτηριστικών. Από την άλλη η αυθαίρετη κατοικία δημιουργεί ένα ρομαντικό κύμα κοινωνικής υποστήριξης¹².

¹¹ Κωστής Χατζημιχάλης, Κρίση χρέους και υπαρπαγή γης, ΚΨΜ, 2017, Αθήνα

¹² Βλ. 11

Στις δεκαετίες του **1980** και του **1990** η πόλη εξαπλώνεται προς όλες τις κατευθύνσεις χωρίς στρατηγικό σχεδιασμό. Οι δημόσιοι χώροι παραμένουν ελάχιστοι και η συμφόρηση αυξάνεται. Οι κοινόχρηστοι χώροι δεν επαρκούν ούτε στο ελάχιστο, με αποτέλεσμα η πόλη να αποκτά ασφυκτικό χαρακτήρα. Η μετανάστευση φέρνει νέους πληθυσμούς που εγκαθίστανται σε παλαιά και συχνά κακοσυντηρημένα κτίρια.

Η είσοδος στον **21ο αιώνα** φέρνει τον εκσυγχρονισμό. Ο χάρτης της πόλης αλλάζει δραστικά από μεγάλα έργα υποδομών. Το αεροδρόμιο μετεγκαθίσταται από το Ελληνικό στη νέα τοποθεσία στα Σπάτα και παραδίδεται η Αττική Οδός. Στα μέσα της δεκαετίας εγκαινιάζεται το μετρό και το τραμ αλλάζοντας τον συγκοινωνικό χάρτη της πόλης. Η προετοιμασία και η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 μεταφράζεται σε εργασίες για την ανακαίνιση, επέκταση ή και εξ'ολοκλήρου κατασκευή αθλητικών εγκαταστάσεων. Την ίδια στιγμή το real estate εκρήγνυται με τραπεζικά δάνεια σε κατασκευαστικές εταιρείες, ενώ ενόψει ολυμπιάδας, εισάγεται η έννοια της "συνθήκης εξαίρεσης" που θα καταστεί βασικό εργαλείο πίεσης τα χρόνια που ακολουθούν.

Η δεκαετία της κρίσης, από το **2010** και μετά, οδηγεί σε κατάρρευση και απαξίωση του κέντρου της Αθήνας. Τα καταστήματα κλείνουν εξαιτίας της μειωμένης εμπορικής δραστηριότητας και μεγάλα ξενοδοχεία βάζουν λουκέτο. Οι ιστορικοί κινηματογράφοι Αττικών και Απόλλων παραδίδονται στις φλόγες. Οι διαδηλώσεις και η κοινωνική αναταραχή συνθέτουν την πραγματικότητα του αστικού τοπίου. Το 2011 ιδρύεται επίσης το ΤΑΙΠΕΔ, στο οποίο μεταβιβάζονται ακίνητα και υποδομές του Δημοσίου μεταβάλλοντας το ιδιοκτησιακό καθεστώς και τη χρήση σε κεντρικά σημεία της πόλης.

Η δεκαετία του **2020** χαρακτηρίζεται από την έντονη οικοδομική δραστηριότητα. Ξεκινά ένα νέο κύμα κατεδαφίσεων ενώ παράλληλα ανακαινίσεις και ανεγέρσεις νέων κτιρίων ακολουθούν, με ορίζοντα την τουριστικοποίηση μεγάλου μέρους των περιοχών της Αθήνας. Από το 2019

ως το 2024 οι άδειες κατεδάφισης υπερδιπλασιάζονται, ολόκληρες πολυκατοικίες μετατρέπονται σε ξενοδοχεία και η έκρηξη του Airbnb (αύξηση 305% από το 2015) μετατρέπει το φθηνό οικιστικό απόθεμα σε εμπορικό πεδίο. Ανακαινίσεις και αλλαγές χρήσεων αλλοιώνουν για μια ακόμη φορά τον χαρακτήρα της πρωτεύουσας, επιβεβαιώνοντας την εικόνα της Αθήνας ως διαρκούς εργοταξίου.

Κινηματογραφικά πλάνα από εργοτάξια

Ανατρέχοντας στη δεκαετία του 60, ο κινηματογράφος προσφέρει ίσως το πιο ζωντανό τεκμήριο της πόλης υπό διαρκή μετασχηματισμό. Πολλές ταινίες της εποχής βαυκαλίζονται την ανοικοδόμηση της πόλης τις νέες συνήθειες κλπ. Ο αρχιτέκτονας Πάνος Δραγώνας σημειώνει:

Η πόλη του παρελθόντος, η νεοκλασική πόλη σε αρκετά μεγάλο βαθμό κατεδαφίζεται για να δημιουργηθεί η νέα μοντέρνα πόλη. Την εποχή εκείνη οι άνθρωποι θέλουν να εκμοντερνιστούν θέλουν να αλλάξουν οι συνθήκες, θέλουν να αφήσουν πίσω τους το παλιό και θέλουν να υιοθετήσουν έναν νέο τρόπο ζωής περισσότερο σύγχρονο, περισσότερο νεωτερικό. Ταινίες που προπαγανδίζουν τα νέα πρότυπα ζωής, καθιστούν στον πολύ κόσμο σαφές ότι αυτό είναι το μοντέλο που θα ακολουθήσουμε από εδώ και πέρα.¹³

Όμως η ταινία του Ροβήρου Μανθούλη *Πρόσωπο με Πρόσωπο* (1966) συνιστά μια ιδιαίτερα διεισδυτική ματιά στην Αθήνα της εποχής ([εικόνα 6](#)). Ο Μανθούλης επενδύει την κεντρική αφήγηση, καταγράφοντας σε πολλαπλά τραβελίνγκς με ωμό τρόπο την πραγματικότητα του αστικού τοπίου. Κινηματογραφεί τα δημόσια έργα υποδομής και τις εργοταξιακές τομές αλλά και το γκρέμισμα των παλαιών κτισμάτων και την αντικατάστασή τους μέσα από τη μέθοδο της αντιπαροχής από καινούργιες πολυκατοικίες. Ταυτόχρονα δείχνει τις πληγές των Δεκεμβριανών στις προσόψεις στο κέντρο της πόλης καθώς και τους προσφυγικούς συνοικισμούς. Επιλέγοντας ως σκηνικό την αλήθεια της πόλης, ο Μανθούλης υφαίνει ένα τριπλό πεδίο αφήγησης:

¹³ ΕΡΤ, εκπομπή Κλεινόν Άστυ – Η αθηναϊκή πολυκατοικία, 20/2/2021

- το προσωπικό στοιχείο -μέσα από τα συναισθηματικά αδιέξοδα των ηρώων και το ερωτικό τρίγωνο.
- την πολεοδομική συνθήκη μιας πόλης υπό κατασκευή
- την πολιτική αστάθεια - μέσα από τις αντιφάσεις και τις προβληματικές της προδικτατορικής περιόδου.

Οι τρεις αυτοί άξονες - προσωπικό/υπαρξιακό, πολεοδομικό, πολιτικό - αποτελούν και το σχήμα με το οποίο προσεγγίζεται στο κείμενο η Αθήνα ως διαρκές εργοτάξιο.

Κοιτώντας την ταινία μέσα από τον κινηματογραφικό χάρτη της εποχής θα διαπιστώσουμε τις παραλληλίες με τις ευρωπαϊκές τάσεις. Η γαλλική Νουβέλ Βαγκ διερευνά την κρίση ταυτότητας της νεολαίας σε ασφυκτικά κοινωνικά πλαίσια, ενώ ο ιταλικός κινηματογράφος, μετά τον νεορεαλισμό, ανέδειξε τις αντιφάσεις της μετάβασης από τη φτώχεια στην ευμάρεια. Ο Μανθούλης, συνομιλώντας με αυτά τα ρεύματα, καυτηριάζει την ανερχόμενη τάξη των νεόπλουτων, σατιρίζει την αστική υποκρισία εμμένοντας ταυτόχρονα στο να σταματήσει την πολεοδομική καταστροφή της Αθήνας. Η πόλη προβάλλεται ως πεδίο κοινωνικών και πολιτικών αντιφάσεων, ως ένα τοπίο διαρκούς ανοικοδόμησης και σύγκρουσης του παλιού με το καινούργιο.

Εργοτάξιο και υφαρπαγή γης

Οι απαραίτητες για τη συντήρηση και αναδιάρθρωση της πόλης εργασίες εισάγουν κάθε φορά νέες οριοθετήσεις, σηματοδοτήσεις και χωρικές περιφράξεις στον δημόσιο χώρο. Στα ήδη υπάρχοντα υλικά και άυλα όρια που συγκροτούν την καθημερινή εμπειρία της πόλης, προστίθενται προσωρινά, αλλά εξαιρετικά επιδραστικά, εμπόδια. Αυτά μεταβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα κινούνται και συναντιούνται στον χώρο, ανατρέποντας τα δεδομένα της καθημερινής ζωής.

Οι παρεμβάσεις αυτές κάνουν την εμφάνιση τους συχνά με βίαιο και αιφνίδιο τρόπο. Σε πρώτο επίπεδο γίνονται αντιληπτές ως τεχνικές επεμβάσεις στο

χώρο. Η οριοθέτηση της περιοχής που θα εκτελεστεί ή θα επηρεαστεί από τις επικείμενες εργασίες λειτουργεί στη βάση της εξαίρεσης. Ένα κομμάτι δημόσιου χώρου, τυπικά ελεύθερα προσβάσιμο, τίθεται υπό ειδικό καθεστώς. Με την τοποθέτηση περιφράξεων και σημάτων αποκόπτεται από την κοινή χρήση, εγκαθιστώντας μια «προσωρινή» ζώνη απαγόρευσης. Στην πράξη, ωστόσο, οι χρονικότητες αυτών των εργοταξιακών συνθηκών συχνά παρατείνονται (χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της κατασκευής σταθμών μετρό), ενώ η ίδια η εικόνα της περιφράξης γίνεται συνώνυμη με την αδιάκοπη παραγωγή χωρικών αναδιαμορφώσεων.

Το εργοτάξιο δεν αποτελεί απλώς μια μετάβαση ανάμεσα στην κατεδάφιση και την ανοικοδόμηση. Στο βαθμό που αποστερεί το δικαίωμα της ελεύθερης πρόσβασης, χρήσης και διέλευσης από το χώρο και επαναπροσδιορίζει τη σχέση του με αυτόν, μπορεί να ειπωθεί ως μια σύγχρονη πρακτική που συνεχίζει τη λογική των ιστορικών «περιφράξεων». Το εργοτάξιο συνιστά όπως είδαμε, από την εμφάνιση του ένα μηχανισμό βίαιης αναδιάρθρωσης που στη μαρξιστική σκέψη είναι απαραίτητη για την πρωταρχική συσσώρευση. Στη βιβλιογραφία που σχετίζεται με τις “περιφράξεις” και τα “κοινά”, τέτοιες συνθήκες έχουν περιγραφεί ως «θύλακες», μικρές εστίες χωρικής εξαίρεσης που αποκτούν συστημική λειτουργία. Αυτή η σκέψη γίνεται ιδιαίτερα ξεκάθαρη, για τα ελληνικά δεδομένα, αν αναλογιστούμε την περίπτωση του Ελληνικού καθώς και τα χαρακτηριστικά του έργου που αναφέρθηκαν σε προηγούμενη ενότητα. Στο ίδιο ακριβώς πλαίσιο, αλλά σε διαφορετική κλίμακα, μπορεί να ενταχθεί κάθε μικρότερο ή μεγαλύτερο εργοτάξιο, ανάλογα με το βαθμό που αυτό μετασχηματίζει το βίωμα της πόλης.

Η συνεχής ανάγκη επαναπλοήγησης σε γνώριμα τοπία, η κανονικοποίηση της αποσπασματικότητας και η αίσθηση μιας διαρκούς εκκρεμότητας καλλιεργούν εντέλει μια μόνιμη αίσθηση αβεβαιότητας. Έτσι, το εργοτάξιο δεν λειτουργεί μόνο ως πρακτικό εργαλείο αναβάθμισης υποδομών και κτιριακού αποθέματος. Αποκόπτει μέρος του δημόσιου χώρου και λειτουργεί ως ένας

αδιόρατος μηχανισμός πειθάρχησης και αναδιάρθρωσης του, εγκαθιστώντας νέες μορφές καθημερινής συμμόρφωσης.

Η ιστορική μνήμη των περιφράξεων παραπέμπει στη βίαιη υφαρπαγή των κοινών γαιών, διαδικασία που αναμόρφωσε τις κοινωνικές και οικονομικές δομές από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα. Στη σύγχρονη εκδοχή της, η υφαρπαγή δεν περιορίζεται στην υλική απώλεια γης. Σύμφωνα με τον Κωστή Χατζημιχάλη, ομότιμο καθηγητή στο Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου Αθήνας, σχετίζεται εξίσου με την αποδυνάμωση της συμβολικής αξίας μοναδικών κτιρίων, τοπίων ακόμα και ολόκληρων γειτονιών. Φτάνει επίσης να αφορά την κατοχύρωση ενός τόπου ως εμπορικής μάρκας ή τουριστικό προορισμό, αλλά ή τις πολεοδομικές και φορολογικές ρυθμίσεις που καθιστούν την κατοχή και χρήση του χώρου αντικείμενο κερδοσκοπίας¹⁴. Γίνεται έτσι αντιληπτό πως η υφαρπαγή και οι περιφράξεις στο σήμερα δεν αφορούν μόνο τη φυσική πρόσβαση αλλά θέτουν σε κίνδυνο το συλλογικό συμβολικό κεφάλαιο των τόπων.

Την ίδια στιγμή η βία που παράγεται δεν είναι πάντα άμεση ή θεαματική. Η παρουσία του εργοταξίου μπορεί να συνδεθεί με μορφές «αργής βίας» (slow violence), δηλαδή βία διάχυτη, συσσωρευτική και δύσκολα ορατή, που όμως μετασχηματίζει τις κοινωνικές σχέσεις και δυσχεραίνει την καθημερινότητα της πόλης. Αυτή η βία εκδηλώνεται μέσα από την αίσθηση ανασφάλειας, τον περιορισμό της ελεύθερης κίνησης, τη συστηματική αποδυνάμωση της καθημερινής ζωής σε περιοχές υπό διαρκή αναμόρφωση. Αυτή η «κανονικοποίηση» της αβεβαιότητας αποτελεί καταστατικό στοιχείο της σύγχρονης αστικής εμπειρίας, σε μια πόλη που λειτουργεί όλο και περισσότερο με όρους “ανταγωνιστικότητας” και “αποδοτικότητας”.

Το παράδειγμα του εργοταξίου στην πλατεία Εξαρχείων είναι ενδεικτικό. Η κατασκευή σταθμού μετρό επέφερε την απώλεια ενός ζωτικού δημόσιου χώρου, πυρήνα κοινωνικών και πολιτισμικών συναθροίσεων. Οι κάτοικοι άσκησαν πίεση μέσα από συγκεντρώσεις και διαμαρτυρίες καθώς και δικαστικό αγώνα ώστε να αποδείξουν με δικαστική απόφαση πως το

---

¹⁴ Χατζημιχάλης, Κωστής. Κρίση χρέους και υφαρπαγή γης. Αθήνα: ΚΨΜ, 2017.

εργοτάξιο καταλαμβάνει μεγαλύτερη έκταση από την προβλεπόμενη. Επιπλέον το εργοτάξιο στα Εξάρχεια βρίσκεται όλο αυτό το διάστημα κάτω από διαρκή αστυνομική επιτήρηση. Τόσο αυτή η παρέμβαση όσο και το ενδιαφέρον του real estate για μία από τις κεντρικότερες γειτονίες του δήμου της Αθήνας έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την υποχώρηση του ιδιαίτερου κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα της γειτονιάς. Ο χώρος των πολιτισμικών και πνευματικών ζυμώσεων, των κοινωνικοπολιτικών διαπραγματεύσεων εκτοπίζεται από την εμπορική εκμετάλλευση και τη ρητορική της «τάξης». Οι πρακτικές «καθαρισμού» των προσόψεων με επιστρώσεις anti-graffiti, για παράδειγμα, σηματοδοτούν την προσπάθεια εκτόπισης της συλλογικής μνήμης και των μορφών αντίστασης που ήταν χαραγμένες πάνω στις επιφάνειες της περιοχής.

Η σύνδεση της τουριστικής βιομηχανίας με τη συσσώρευση μέσα από την υφαρπαγή (accumulation by dispossession) θεωρείται δεδομένη και μελετάται¹⁵. Υιοθετούνται για παράδειγμα από τον τουρισμό πρακτικές «καλλωπισμού» και «εξευγενισμού» που προϋποθέτουν εκκαθάριση των υπαρχουσών χρήσεων, επιβολή καθεστώτων αυξημένης επιτήρησης και σταδιακή εκδίωξη κοινοτήτων που θεωρούνται ανεπιθύμητες. Η υφαρπαγή γίνεται επίσης εμφανής στην άνιση κατανομή των πόρων και των υποδομών στην πόλη. Τέτοιες διαδικασίες απαντώνται στο έργο του Ελληνικού, προκειμένου να συντηρηθεί μια νέα αστική συγκέντρωση μεγέθους ίσου με αυτό της Κορίνθου, θα ασκηθεί πίεση στους υδάτινους πόρους της Αττικής που βρίσκονται ήδη σε ιστορικά χαμηλά.

Η υποσχόμενη «αναβάθμιση» συνοδεύεται τελικά από μια διαδικασία «δημιουργικής καταστροφής»: κοινωνικές κατακτήσεις, συλλογική μνήμη και καθημερινές πρακτικές εξαλείφονται για να αντικατασταθούν από εμπορευματοποιημένες μορφές χώρου. Η διαδικασία αυτή δεν αλλάζει μόνο τη φυσιογνωμία της πόλης, αλλά συγκροτεί αόρατα - πλην ισχυρά - τείχη κοινωνικής ανισότητας, επαναχαράσσοντας τα όρια της συμμετοχής και του αποκλεισμού στον αστικό χώρο.

---

¹⁵ Schmid, Karl. "Accumulation by Dispossession in Tourism." *Anthropologica* 57, no. 1 (2015): 115–25.

Επίλογος

Όσα ζητήματα αναπτύχθηκαν προηγουμένως ανέδειξαν το αυξανόμενο ενδιαφέρον του κεφαλαίου για τη γη και πως αυτό εκδηλώνεται ως επίθεση στον δημόσιο χώρο. Η πόλη βιώνεται ως ένας τόπος διαρκούς μετασχηματισμού, ένα πεδίο που γιγαντώνεται για να απορροφήσει και να χωρέσει ακόμα περισσότερες λειτουργίες. Σε αυτό το πλαίσιο το εργοτάξιο, με την επιβολή ορίων και αποκλεισμών, δεν αποτελεί απλώς μια τεχνική ή μεταβατική συνθήκη, αλλά έναν μηχανισμό που κανονικοποιεί το καθεστώς εξαίρεσης, εγγράφεται στη λογική των περιφράξεων και συχνά παράγει μορφές αργής, διάχυτης βίας.

Η καθημερινότητα βιώνεται μέσα σε έναν χώρο που αλλάζει συνεχώς, όπου η πόλη εμφανίζεται ταυτόχρονα ως τόπος παραγωγής και τόπος απώλειας: κάθε γωνιά, κάθε δημόσιο κτίριο ή πλατεία, μετατρέπεται σε πεδίο διαπραγμάτευσης, ενώ η φθορά, το θραύσμα και το ερείπιο γίνονται σχεδόν αναπόφευκτα σημάδια της μετάβασης.

Από την άλλη η ανάγκη για συντήρηση και ενίσχυση των υποδομών που στηρίζουν την καθημερινή ζωή είναι αναμφισβήτητη. Όμως μετά από μια εκτεταμένη διαδικασία μετάβασης και ανασχηματισμού, ποια μορφή θα έχει λάβει ο δημόσιος χώρος ; Σε ποια σώματα θα ανήκει η πόλη που θα προκύψει, ποια θα εξαιρεθούν και ποια θα είναι αναγκασμένα να επαναδιαπραγματευτούν και να διεκδικήσουν εκ νέου τη θέση τους σε μια ελεύθερη και ισότιμη πρόσβαση;

Και πως μπορούμε να στριμώξουμε την πραγματικότητα μας μέσα στην ανασφάλεια και τις επισφαλείς συνθήκες ? Ίσως αν αναλογιστούμε πως κάθε μέλλον θεμελιώνεται πάνω στην εγκατάλειψη, το θραύσμα και το ερείπιο; Ίσως τότε κάθε τόπος καταστροφής μπορεί να εγκυμονεί την απαρχή νέων κοινωνικών ή φυσικών οικοσυστημάτων.

Εργογραφία / Εικονογραφία

εικόνα 1.

A familiar yet delirious world,
Jesse Darling,
2023, Towner Eastbourne,
Λονδίνο

εικόνα 2.

Enclosures,
Jesse Darling,
2022, Camden Art Center,
Λονδίνο

εικόνα 3. *Visit to an Excavation Underway*,
Lara Almarcegui, 2013

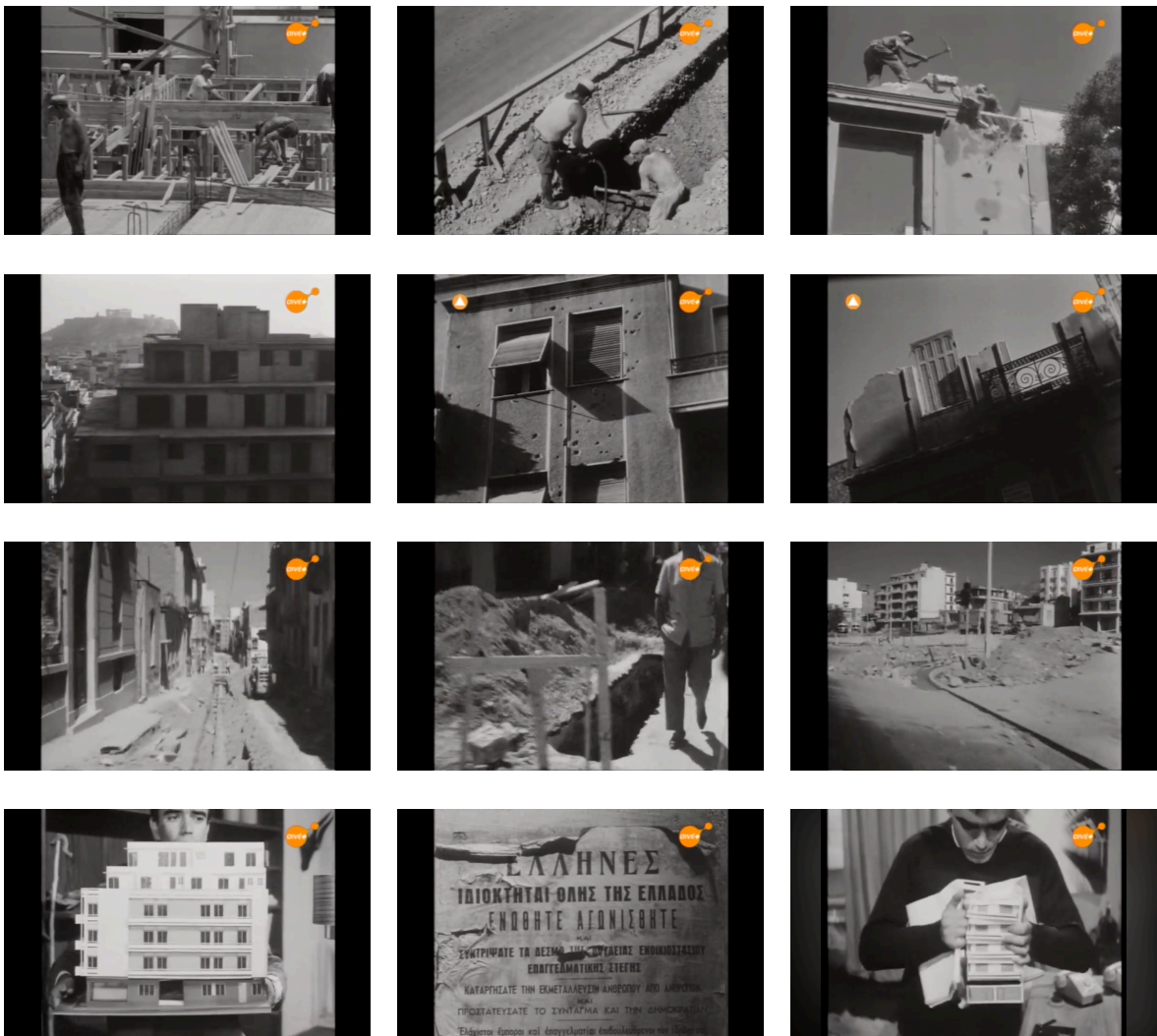

εικόνα 4. *Rubble Mountain St Truiden*,
Lara Almarcegui, 2005

εικόνα 5.

*Grande Cretto di
Gibellina*, Alberto
Burri, (1984 – 2015),
Σικελία

εικόνα 6. Αποσπάσματα από την ταινία *Πρόσωπο με Πρόσωπο* του Ροβήρου Μανθούλη, 1966

ON SHAKY GROUND

Περιγραφή Έργου

2025

Εγκατάσταση

Ξύλο, μεταλλικοί σωλήνες, δίσκοι κοπής ξύλου, μπάζα, άμμος, κονιάματα, αφρός πολυουρεθάνης, βερνίκι anti-graffiti, ύφασμα, πορομπετόν, συρματόπλεγμα, επιφάνειες ξύλου (found objects)

Συνοδευτικό κείμενο

Η φράση που αποτελεί και τον τίτλο της εγκατάστασης ON SHAKY GROUND υπήρξε ο καταλύτης για την περαιτέρω εξέλιξη της σκέψης μου μέχρι το τελικό έργο. Ξεκινώντας από το προσωπικό βίωμα, θέτω ως στόχο να επικοινωνήσω το αίσθημα που με κατακλύζει το τελευταίο διάστημα στην Αθήνα - ιδιαίτερα όταν βρίσκομαι εκτεθειμένος στον δημόσιο χώρο και στη δημόσια σφαίρα της πόλης. Παράλληλα, εστιάζω στην οπτικοποίηση των πραγματικών όρων διαμόρφωσης του αστικού χώρου και περιβάλλοντος στο σήμερα.

Πιο συγκεκριμένα, με ενδιαφέρει να μοιραστώ την αίσθηση της αστάθειας που προκαλούν οι χωροταξικές μεταβολές στο δημόσιο χώρο της Αθήνας, σε συνάρτηση με την αναδιάταξη των κοινωνικών συσχετισμών και της δημόσιας ζωής. Σε αυτό το πλαίσιο επιχειρώ να εξετάσω τη διαδικασία περίφραξης, αποκοπής και υπαρπαγής μέρους του δημόσιου χώρου με σκοπό την εμπορική του εκμετάλλευση και τη συνεπακόλουθη «δημιουργική καταστροφή»¹ διαφορετικά την αλλοίωση του χαρακτήρα και της συμβολικής του αξίας.

Η αστάθεια αυτή εντάσσεται σε ένα γενικότερο καθεστώς κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής επισφάλειας που επικρατεί τόσο σε τοπικό όσο και

σε διεθνές επίπεδο. Η έκτακτη ανάγκη, οι πολλαπλές κρίσεις και οι στρατηγικές υπαρπαγής του δημόσιου χώρου αποτελούν, άλλωστε, καθημερινή πραγματικότητα για εκατομμύρια ανθρώπους στον πλανήτη.

Το εργοτάξιο γίνεται η εικόνα της μεταβολής, της αλλοίωσης, της αστάθειας και της καταστροφής που βρίσκεται σε εξέλιξη. Από τη μία, η εντατικοποίηση των εργασιών συντήρησης των εκτεταμένων υποδομών που έχει ανάγκη η μεγαλούπολη για να λειτουργήσει, γεννά αναρίθμητα οριοθετημένα και περιφραγμένα σημεία. Συγκεράζοντας όλα τα χαρακτηριστικά ενός “θύλακα”, αυτά τα σημεία φτιάχνουν τελικά ένα δίκτυο αποκλεισμών. Από την άλλη, ως σκάμμα, το εργοτάξιο καταδεικνύει την επισφάλεια και τη σαθρότητα, φέρνοντας μας αντιμέτωπους με την ίδια την υλικότητα μας, ενώ ταυτόχρονα αποκαλύπτει με τον πιο δυναμικό τρόπο την υπερεκμετάλλευση της γης και συνολικά του φυσικού περιβάλλοντος.

Οι έννοιες που πραγματεύομαι στο ON SHAKY GROUND εμφανίζονται υπαινικτικά και διακριτικά, ίσως ακόμα και στα όρια του ορατού. Με αυτόν τον τρόπο ευθυγραμμίζονται με τη λογική της ήπιας ισχύος (soft power) και της αργής βίας (slow violence), στρατηγικές που χρησιμοποιούνται από τους μηχανισμούς ελέγχου και αποκλεισμού. Από τα ηλεκτρικά πατίνια και την antigraffiti προστασία, μέχρι την κατακόρυφη αύξηση κατεδαφίσεων και ανακαινίσεων, εκτυλίσσεται μια διαδικασία σβησίματος και ριζικής επαναχάραξης της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας. Πρόκειται για μια επαναπλαισίωση της δημόσιας ζωής προς όφελος κυρίως οικονομικών συμφερόντων, που οδηγεί σε μια απο-τοπικοποίηση σχεδιασμένη να διασφαλίζει την αδιατάρακτη εμπειρία του επισκέπτη-τουρίστα.

Με αφετηρία τη φράση ON SHAKY GROUND και αντιδιαστέλλοντας την με το WE STAND, κατέγραψα μια σειρά από ρίμες με τη βοήθεια του AI όπου οι δύο έννοιες (shake και stand) αντιμετωπίζονται ώστε να δημιουργήσουν μια κλίμακα από την παθητικότητα στην ενεργοποίηση και τελικά τη δράση. Από αυτή τη σειρά ριμών στις οποίες προσπαθώ να αποδώσω μέτρο και ρυθμό, προέκυψε και η φράση που συναντάται στην εγκατάσταση:

ON SHAKY GROUND, WE MUST NOT STAND

Φωτογραφικό Υλικό

Βιβλιογραφία

- EPT. (2021, 20 Φεβρουαρίου). Κλεινόν Άστυ – Η αθηναϊκή πολυκατοικία.
<https://www.ertflix.gr/series/ser.129311-kleinon-asty>
- Federici, S. (2018). Ο Κάλιμπαν και η Μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση. (Ι. Γραμμένου κ.ά., Μετ.). Εκδόσεις των Ξένων.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191. <http://www.jstor.org/stable/422690>
- Le Guin, U. K. (2019). Το Κύμα Μέσα στο Μυαλό (Β. Αρδίτη & Ν. Κούρκουλος, Μετ.). Στάσει Εκπύπτοντες.
- Λιάλιος, Γ. (2025, 28 Ιανουαρίου). Πώς αλλάζει το αστικό τοπίο, Ο διαρκής θάνατος της μονοκατοικίας. Καθημερινή.
<https://www.kathimerini.gr/investigations/563435530/o-diarkis-thanatos-tis-monokatoikias/>
- Μαραγκουδάκης, Μ. (2022). Κοινωνιολογία της νεωτερικότητας [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
<http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-73>
- Νίξον, R. (2011). *Slow violence and the environmentalism of the poor*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt2jbsgw>
- Schmid, K. (2015). Accumulation by dispossession in tourism. *Anthropologica*, 57(1), 115–125. <http://www.jstor.org/stable/24470919>
- Simmel, G. (1958). Two essays. *The Hudson Review*, 11(3), 371–385.
<https://doi.org/10.2307/3848614>
- Simmel, G. (2009). Πόλη και ψυχή (Γ. Λυκιαρδόπουλος, Μετ.). Εκδόσεις Έρασμος.

- Simmel, G. (2017). Μητροπολιτική αίσθηση: Οι μεγαλουπόλεις και η διαμόρφωση της συνείδησης – Κοινωνιολογία των αισθήσεων (Ι. Μείτάνη, Μετ.; Σ. Πετσόπουλος, Επιμ.). Εκδόσεις Άγρα.
- Σταυρίδης, Σ. (2018). Κοινός χώρος: Η πόλη ως τόπος των κοινών (Δ. Παπαδάτος – Αναγνώστου, Μετ.; Κ. Πάπαρη, Επιμ.). Angelus Novus.
- Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Επιμ.). (2006). Σύγχρονοι μηχανισμοί βίας και καταπίεσης: επιστημονικό συμπόσιο, 15–18 Μαρτίου 2005 (Ο. Καϊάφα, Επιμ.). Ίδρυμα Μωραΐτη.
- Φάσμα: Η Πολεοδομική Εξέλιξη της Αθήνας. (2025, 7 Απριλίου). ERTFLIX.
<https://www.ertflix.gr/vod/vod.593955-phasma-50>
- Χατζηγεωργίου, Α. (2025, 17 Σεπτεμβρίου). Ξεχείλισε το ποτήρι της αδιαφορίας της ΕΥΔΑΠ. Εφημερίδα των Συντακτών.
https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/484945_xeheilise-potiri-tis-adiaforias-tis-eydap
- Χατζημιχάλης, Κ. (2017). Κρίση χρέους και υφαρπαγή γης. ΚΨΜ.
- Ζέρβας, Α. (2021, 18 Μαρτίου). Προς μια “κλειστή” – ιδιωτική πόλη στο Ελληνικό: Τα “θαύμα” της επένδυσης, το “χαμένο” Δημόσιο και οι αποκλεισμένοι πολίτες. TVXS.
<https://tvxs.gr/news/ellada/pros-mia-kleisti-idiotiki-poli-sto-elliniko-ta-thayma-tis-ependysis-xameno-dimosio-kai-o/>